

MOĆ I PODČINJAVANJE

Fahrudin Novalić

UDK: 355.01
32:355
172.4:355

Pregledni članak
Primljeno: 28.5.2005.
Prihvaćeno: 23.6.2005.

Sažetak

U prvom dijelu članka autor razmatra konceptualizaciju moći; a u drugom, koncentraciju i difuziju moći, odnos prestiža moći i rata te oblike kulturalnog rata koji su dio implicitnog rata. Suptilni oblici, sredstva i metode implicitnog rata dopunjuju ili zamjenjuju okrutne oblike, sredstva i metode oružanog rata. Autor definira moć kao sposobnost upotrebe izvora moći s namjerom djelotvornog ostvarivanja volje u međusobno složenim odnosima snaga i unatoč otporu drugih. Usto, moć se manifestira kao sredstvo organizirane i institucionalizirane vlasti. Institucionalna struktura moći je najsigurniji činitelj raspodjele izvora moći i njihove upotrebe. Moć se ne manifestira samo u fizičkoj prisili, nego i u uspješnoj privoli ljudi da nešto učine bez fizičke prisile.

Ključne riječi: implicitni rat, kulturalni rat, moć, politika, podčinjavanje, rat, vlast

Slika najznačajnije svjetske sile, koja ubija ili ozbiljno oštećuje tisuće neboraca tjedno dok pokušava natjerati nejak, zaostao narod na pokornost glede pitanja čije su stvarne vrijednosti vatreno osporavane, nije baš lijepa.

(Robert S. McNamara)

Čim jedna od naših industrijskih grana ne nađe tržište za svoje proizvode, potreban je rat za otvaranje novih tržišta... U Trećem Zealandu ubili smo dvije trećine stanovnika da bismo natjerali preostale da kupuju naše kišobrane i naramenice.

(Anatole France, Otok pingvina)

Osim nekoliko recentnijih članaka, autor je objavio i knjigu *Rasipanje budućnosti* (2003). U izdanju Sveučilišne knjižare iz Zagreba uskoro mu izlazi knjiga *Moć i rat*; u podnaslovu: *Moć kao sustav podčinjavanja, dominacije i ratne destrukcije*. Ovaj je članak prvo poglavlje te knjige. Objavljujemo ga u neznatno izmijenjenom i nešto skraćenom obliku.

Povijest čovječanstva neodvojiva je od moći, a povijest ratovanja, posebice, neodvojiva je od moći kao sustava podčinjavanja, dominacije i ratne destrukcije. Stoga je problem moći u povijesti filozofije i socijalnih znanosti nezaobilazna tema. O tome svjedoče mnogi mislioci, kao što su Machiavelli, Hobbes, Nietzsche, Max Weber, Gramsci, Mills, Arendtova; de Jouvenel, Giddens; Luhmann, Aron, Foucault, Habermas, Mann, Wrong, Haralambos, Holborn, Beck.

KONCEPTUALIZACIJA MOĆI

Moć, vlast, snaga, sila, nasilje, prisila, sredstva su kojima čovjek vlada prirodom, čovjekom, društvom. "Smatraju se sinonimima", kaže Hannah Arendt, "zato što imaju istu funkciju" (Arendt, 1996:182). Arendtova, ne bez razloga, podsjeća da se svi navedeni pojmovi odnose na različite pojave i pritom citira Alexandera Passerina d'Entrevesa¹: "Snaga, moć, vlast; sve su to riječi čijim se točnim implikacijama ne pridaje velika težina na našem tekućem govoru; čak ih i najveći mislioci katkad upotrebljavaju nasumce. Ipak, ispravno je pretpostaviti da se one odnose na različita svojstva, pa njihov smisao treba stoga pomno utvrditi i ispitati (...). Pravilna upotreba tih riječi pitanje je ne samo gramatičke logike, nego i povijesne perspektive" (u, Arendt, 1996:181).

Pozivajući se na mišljenja brojnih sociologa, Michael Haralambos i Martin Holborn razlikuju dva osnovna oblika moći, vlast i prisilu: "**Vlast** je onaj oblik moći koji je prihvaćen kao legitiman, to jest kao ispravan i pravedan, i kojem se na toj osnovi pokorava. (...) **Prisila** je onaj oblik moći koju njoj podložni ne smatraju legitimnom" (Haralambos i Holborn, 2002:588). Razlika između vlasti i prisile nije uvijek tako jasno izražena kao što se može zaključiti iz navedene definicije. U tekstu koji slijedi razmotrit ćemo neke pojedinosti tog problema.

I Dennis H. Wrong, pored ostalih autora, ukazuje da riječ 'moć' ima svoje sinonime. "Najopćenitija upotreba riječi 'moć' u engleskom jeziku", kaže Wrong u svojoj opsežnoj studiji *Power*, "sinonim je za sposobnost, vještinu, ili darovitost" (Wrong, 1988:1). Wrong fenomen moći razmatra detaljno i s više aspekata. Polazi od problema definiranja moći, zatim njezinih oblika i temelja, a završava s upotrebom moći.

Wrong razlikuje četiri posebna oblika moći kao namjernog i djelotvornog utjecaja. To su *snaga, manipulacija, uvjerenje* i *vlast*. Snaga se iskazuje u svom fizičkom i psihičkom obliku. Prvospomenuti oblik snage Wrong prikazuje u njenom nasilnom i nenasilnom obliku. Konačni oblik snage jest *nasilje*: izravan nasrtaj na tijelo drugoga da bi mu nanijeli bol, povredu ili smrt. *Wrong vlast* dijeli u pet podoblika – *prinudnu, izazvanu, zakonitu, nadležnu* i *osobnu vlast* (Wrong, 1988:35-64).

Značajno obilježje Wrongove konceptualne analize moći je i razmatranje triju promjenljivih obilježja odnosa moći. To su *ekstenzivnost, obuhvaćanje* i *intenzitet*. Pritom polazi od Bertrand de Jouvenelova razlikovanja tih obilježja odnosa moći (Wrong, 1988:14-20). Odnosi moći utemeljeni su na prinudi i poticaju – kažnjavanjima

¹ *The Notion of the State, An Introduction to political Theory*, Oxford, 1967., str. 7. Usp. i str. 171. Podaci su navedeni prema: H. Arendt (1996: 178 i 181, fusnote 58 i 65).

i nagradama – spremno se interpretiraju kao istinski za socijalne odnose u kojima stranke nadziru nejednake izvore (Wrong, 1988:49). “Ako se moć sastoji u upotrebi sredstava ili izvora s namjerom da se postignu stanoviti ciljevi”, opravdano primjećuje Wrong, “tada razumljivo postoji velika nejednakost u distribuciji tih sredstava. (...) Nejednakost moći proizlazi iz nejednakosti izvora koji čine moguću primjenu moći. (...) Moć, ukratko, nije zaseban izvor koji posjeduju pojedinci ili skupine kao dodatak izvorima bogatstva, društvenog položaja, vještine, itd., (...). Moć je, svakako, aktiviranje ovih izvora da bi se postigli stanoviti ciljevi ili izazvale posljedice” (Wrong, 1988:ix).

Slično Wrongu i John Kenneth Galbraith razmatra moć s aspekata prinude i poticaja – kažnjavanja i nagrada te uvjeravanja i odgoja. U *Anatomiji moći* Galbraith, u tom smislu, govori o tri oblika moći: *kondignoj*, *kompensacijskoj* i *kondicioniranoj moći*. Pojam “kondigan” ima prizvuk kažnjavanja. Kondignom moći postiže se podčinjavanje ili poslušnost tako što se pojedincu ili skupini nameće alternativa za ono što oni stvarno žele. Riječ je o alternativni “koja je dovoljno neugodna ili bolna da se oni odreknu onog što su željeli” (Galbraith, 1987:10). S druge strane, nositelji kompensacijske moći onima koje žele podčiniti nude pozitivnu, afirmativnu nagradu. Zajedničko je obilježje kondigne i kompensacijske moći da pojedinac koji im se podčinjava zna što čini. Kondicionirana moć ostvaruje se mijenjanjem vjerovanja onih koje se žele podčiniti. Stoga “uvjeravanje, školovanje, društveno opredjeljivanje za ono što izgleda ‘prirodno’, pristojno ili ispravno također motivira pojedinca da se podčinjava volji drugoga ili drugih” (Galbraith, 1987:11). Čin podčinjavanja, pritom, često je u skladu s onim što podčinjeni sam preferira. Kondicionirana moć, više nego kondigna ili kompensacijska, ima središnju ulogu u funkcioniranju, prije svega, moderne ekonomije, politike i medija u suvremenom, posebice demokratskom svijetu.

Wrong razmatra funkcioniranje moći u interakciji nositelja moći i subjekata moći. Tijekom funkcioniranja moći, nositelji moći proširuju i preinačuju oblike moći, a provode ih pomoću subjekata moći (Wrong, 1988:71). Wrong izričito razmatra i snagu i zakonitu vlast kao ‘oblike’ prije nego kao ‘temelje’ moći. U tom smislu on kaže: “Snaga je oblik moći; vatreno oružje i ostala sredstva snage su temelj za njenu primjenu” (Wrong, 1988:243).

Analizirajući destrukciju i opstanak svijeta u *Volji za moć*, Nietzsche kaže: “Ako se svijet *smije* misliti kao određena veličina snage i kao određen broj centara snage – a svaka druga predodžba ostaje neodređena, pa dakle i *neuporabljiva* – iz toga slijedi da on ima proći kroz izračunljiv broj kombinacija, u velikoj igri kockom, igri svog opstanka” (Nietzsche, 1988:492).

I Raymond Aron, u svojoj studiji *Mir i rat među narodima*, raspravlja o razlikama između riječi *moć*, *snaga*, *vlast*.

Elementi moći

Razmatrajući elemente moći u navedenoj studiji, Aron s razlogom primjećuje: “Mnogi autori nabrajali su elemente moći ili snage, a da se uvijek ne vidi misle li na vojnu snagu ili na globalnu sposobnost za akciju, pozivaju li se na doba mira ili na doba

rata. Bez tih razlika, nabiranja se čine proizvoljnima, heterogenima, a da se ni jedan popis ne čini potpunim ili neprijepornim" (Aron, 2001:104).

Kritizirajući u tom smislu američkoga geografa Spykmana koji nabraja deset, H. J. Morgenthaua koji navodi osam i Rudolfa Steinmetza koji također navodi osam elemenata moći ili snage, Aron sa zadovoljstvom ističe:

"Napokon, jedan njemački autor, uoči Drugoga (svjetskog, op. a.) rata u XX. stoljeću, Guido Fischer, razvrstava elemente moći u tri kategorije:

1. Politički faktori: zemljopisni položaj, veličina države, broj i gustoća stanovništva, vještina organizacije i kulturna razina, tipovi granica i držanje susjednih država.
2. Psihološki faktori: ekonomska fleksibilnost i vještina invencije. Ustrajnost i sposobnost prilagodbe.
3. Ekonomski faktori: plodnost tla i rudna bogatstva. Industrijska organizacija i tehnološka razina. Razvoj trgovine i transakcija. Financijska snaga" (Aron, 2001:104-105).

Fischerovom razvrstavanju elemenata moći, potrebno je dodati, barem, još jednu kategoriju – Ostali faktori: stupanj tehnološkog razvoja; elementi vojne, ideološke i medijske moći. Svaki od tih faktora zahtijeva i zasebno razvrstavanje.²

"Klasifikacija mora biti takva", zaključuje Aron, "da omogućuje da *shvatimo zašto faktori moći nisu isti iz stoljeća u stoljeće i zašto je mjerilo moći, po svojoj biti, približno*" (Aron, 2001:105). Usto, nužno je razlikovati moć u doba mira i u doba rata. Moć neke političke jedinice u doba mira obično se analizira na temelju respektabilnih elemenata političke, psihološke i ekonomske moći koji mogu biti i u funkciji odvratanja potencijalnog agresora od rata. Drugim riječima moć u doba mira znači sposobnost nametanja volje drugima, a da ne dopustimo, ili barem ublažimo, da nam drugi nameću volju. To se ne odnosi samo na vanjsku politiku, nego i na unutrašnju.

U tom smislu uvjerljiva je primjedba Michela Foucaulta, koji kaže: "Možda rat kao strategija i jest nastavak politike. No, ne treba zaboraviti da se 'politika' poima, ako već ne kao točan i izravan nastavak rata, a ono barem kao nastavak vojnog modela kao temeljnoga sredstva za sprečavanje građanskih nemira (...). U velikim državama 18. stoljeća vojska jamči građanski mir bez sumnje zato što sama predstavlja stvarnu snagu, mač koji uvijek prijete, ali zato što predstavlja tehniku i znanje koji svoju shemu mogu projicirati na društveno tijelo" (Foucault, 1994:171-172).

I Aron primjećuje da se države u suvremenom svijetu, u doba mira, sve više služe nasiljem. Pritom razlikuje *simbolično nasilje* i *tajno ili raspršeno nasilje*.³ "Simbolično

² Ovom prigodom izostat će kritički osvrt na cjelovito Fischerovo razvrstavanje elemenata moći.

³ Ne samo države, nego i ostali međunarodni i nacionalni nositelji moći, najčešće u doba mira, služe se prikrivenim – implicitnim nasiljem, kao supstitucijom ili dopunom rata kao oružanog sukoba. Riječ je, prije svega, o političkim, gospodarskim, kreditno-monetarnim, kulturnim, tehnološkim, psihološko-propagandnim djelatnostima kojima se ostvaruju ciljevi nositelja moći. Michael Howard opravdano zastupa tezu o holističkom pristupu povijesti ratova. "Povjesničar koji se bavi ratovima", (...) kaže on, "mora istraživati rat ne samo u okvirima političke povijesti – kako je to činio Hans Delbrück – već u okvirima gospodarske povijesti, povijesti društva i kulture. Rat je dio cjelokupnog iskustva čovječanstva, koji se može u potpunosti shvatiti jedino u korelaciji svih elemenata" (Howard, 2002:5).

nasilje izražavalo se onim što se naziva *diplomacijom topovnjača*. Slanje ratnog broda prema luci zemlje koja nije plaćala svoje dugove, koja je htjela poreći svoja obećanja i obveze ili nacionalizirati koncesiju dodijeljenu nekoj stranoj kompaniji, simboliziralo je moć i odlučnost prisile, pa bilo to i snagom oružja. Simbol je bio dovoljan; prijelaz na čin nije tako reći nikad bio potreban. Kad bi ga tako podsjetili na red, 'slabi' ne bi našao podršku i pokorio bi se. Otkad prijete opasnost da prijelaz na čin postane nužan, simbolično nasilje izlazi iz mode"⁴ (Aron, 2001:112).

Tajno ili raspršeno nasilje Aron potkrepljuje primjerima terorističkih mreža u gradovima, atentatima u sjeni te partizanskim načinom ratovanja koje je često otvoreno.

Moć u doba rata ovisi, prije svega, o vojnoj snazi – ljudskim i tehničkim potencijalima, njihovoj kvantiteti i kvaliteti; znanju i uvježbanosti ljudstva, njegovoj fizičkoj i moralnoj spremnosti te o otporu čitavoga stanovništva, kad je riječ o napadnutoj zemlji.

Između "moći u doba mira" i "moći u doba rata", prema Aronu, tradicionalna europska diplomacija pretpostavljala je, načelno, neku neodređenu proporcionalnost. "Političke jedinice koje su nazivali velikim silama", kaže Aron, "bile su definirane, prije svega, opsegom svojih resursa (teritorij i stanovništvo) i svojom vojnom snagom. Pruska u XVIII. stoljeću, Japan početkom XX. stoljeća bili su primljeni ravnopravno od strane kluba 'velikih', jer su se dokazali na bojnom polju" (Aron, 2001:110). I status "velike" sile nije dat zauvijek i vremenom se, ovisno o različitim okolnostima, mijenja.

Pojam moći

Moć, pa i politička moć, je višeznačan pojam. Raymond Aron, u najopćenitijem smislu, moć "definira" kao "sposobnost da činimo, proizvodimo ili uništavamo" (Aron, 2001:99).

"Moć nikad nije svojstvo nekog pojedinca", smatra H. Arendt, "ona pripada skupini i postoji samo tako dugo dok skupina ostaje na okupu. Kad za nekoga kažemo da 'ima moć', zapravo mislimo da ga je opunomoćila neka skupina ljudi da djeluje u njihovo ime" (Arendt, 1996:182). Stoga kad govorimo o "moćnom čovjeku" riječ "moć" upotrebljavamo metaforično.⁵ Kad nije u pitanju metafora, upotrijebit ćemo riječ "snaga". Imamo snagu da nešto uradimo, a raspoložemo moći da tako postupimo. Govorimo o "snazi stroja", a ne o njegovoj moći. Stoga se engleska riječ *power*,

⁴ Da simuliranje nasilja nije uvijek dovoljno, Aron potvrđuje sljedećim primjerom: "Francusko - britanska ekspedicija na Suez mogla je možda biti uspješna da je neka unutrašnja opozicija bila spremna srušiti Nasera, da se on, u trenutku opasnosti, našao sam ili da je odjednom izgubio hrabrost" (Aron, 2001:112-113).

⁵ Ovdje se ne možemo u svemu složiti s H. Arendt. Istina je da neka skupina ili institucija opunomoćuje pojedinca da obnaša pojedine djelatnosti, ali i on opunomoćuje sam sebe (interakcija legitimne i osobne dimenzije vlasti), čini i ono što mu ti društveni subjekti ne dopuštaju. Pojedinci, osobito, kad postaju moćni žele da budu još moćniji, pa koristeći društvene izvore sebi grabe još više moći. Pritom se ne smiju zanemariti ni subjektivni psihički činitelji nositelja političke moći, kao što su "volja za moć", snaga ličnosti, snaga karaktera.

prema prilici, rabi u značenju potencijalnog i aktualnog. Ona označava i potencijalno čiji prijelaz u aktualno daje uvid ili mjeru (Aron, 1996:242).

U francuskom se njemačka riječ *macht* i engleska *power* mogu prevesti s dvije riječi: *pouvoir* (moć, vlast) i *puissance* (sila, snaga). "U francuskom je", kaže Aron, "postalo uobičajenim imenovati s *pouvoir* (moć) vlast čovjeka, ili radije manjinu koji odlučuju u ime zajednice i donose odluke što po svojoj prirodi mogu utjecati na zajednicu (...)"⁶ (Aron, 1996:242). *Puissance* (snaga, sila), kao politički pojam, "označava odnos između ljudi, ali budući da istodobno znači i mogućnost, a ne čin, snagu/silu možemo odrediti kao mogućnost pojedinca ili skupine da uspostavi odnose sukladno svojoj želji s drugim ljudima ili skupinama" (Aron, 1996:243).

U *Političkoj enciklopediji* (1975), izraz *sila* ima više značenja: "1) U najširem nespecifičnom značenju, ona znači isto što i *moć*. 2) U užem, specifičnom smislu ona znači posebnu vrstu moći – onu koja djeluje protiv volje onoga na koga je upravljena. 3) U najužem značenju, koje se posebno upotrebljava u društvenim naukama, pa i u političkoj nauci, sila znači fizičku silu, tj. sila je mogućnost upotrebe sredstava fizičke prinude, odnosno sama ta upotreba. 4) Ponekad se izjednačava i s nasiljem, koje je nametanje sile radi održavanja i prisiljavanja na nešto što se ne želi" (*Politička enciklopedija*, 1975: 956-957).

Voltaireovo određenje moći kao nastojanja "da drugi čine kako se meni sviđi", blisko je određenju sile u *Političkoj enciklopediji* (1975), dato pod rednim brojevima dva i četiri.

Riječ "sila" u svakodnevnom govoru upotrebljavamo i kao sinonim za nasilje⁷, osobito ako to nasilje služi kao sredstvo prisile. Političke tvorevine su tvorevine sile

⁶ "Sociologija odluka", primjećuje Aron, "nužno ostavlja u sjeni tri vida problema moći:

1. Svaka složena organizacija, privatna a nadasve javna, donosi povremeno povijesne odluke koje se mogu odrediti sljedećim obilježjima: jedinstvene su, nepopravljive, imaju dugoročne posljedice čije će učinke podnositi svi članovi zajednice.
2. Takve povijesne odluke najčešće donosi jedan čovjek (ili nekolicina). Kako joj god bilo ograničeno polje djelovanja, vlast ostaje u stanovitom smislu apsolutna na polju donošenja povijesnih odluka (diplomacija i strategija).
3. Čovjek na vlasti (u stabilnoj, institucionalnoj, legitimnoj upravi) kojiput i nema drugog autoriteta osim onoga koji se vezuje uz službu koju obnaša. Ali autoritet također određuje i kvalitetu zahvaljujući kojoj se jedna osoba nameće drugima, dobiva pristanak, vjernost, poslušnost i to ne prijetećim kaznama, nego jedino iskazujući svoju volju. Povezanost legitimne i personalne vlasti rađa velike sudbine, ljude koji njeguju snove o slavi i sjećanja na užas" (Aron, 1996:260).

Usto, kulturni prestiž preobražava moć u opčaravajuću vlast. Wright Mills smatra da kulturni prestiž spada u značajnija sredstva pomoću kojih se moć odlučivanja pretvara u dio neosporive vlasti. "Zato svaki kulturni aparat", smatra Mills, "bez obzira koliko iznutra bio slobodan, teži u svakoj naciji da se pridruži nacionalnoj vlasti (...)" (Mills, 1966:139). "Vlast je u biti", opravdano smatra H. Arendt, "organizirana i institucionalizirana moć" (Arendt, 1996:187).

⁷ Nasilje se odlikuje svojstvom svojih instrumenata. "Fenomenološki, nasilje je", primjećuje Arendtova, "blisko snazi, budući da su sredstva nasilja, kao i sva ostala oruđa, zamišljena i upotrebljavana radi umnožavanja prirodne snage, sve dok je na zadnjem stupnju svojega razvoja ne zamijene" (Arendt, 1996:183).

I moć totalitarizma počiva u nasilju, a njezino rodno mjesto je organizacija. Totalitarna država je razumljiva nasljednica totalitarnog pokreta od kojega posuđuje organizacijsku strukturu. U

na različite načine i u različitoj mjeri okrenute prema van. Analizirajući prestiž na temelju moći, Max Weber je izričit: "Sve političke tvorevine su tvorevine koje upotrebljavaju silu" (Weber, 1999:74). Razumljivo je da svaka politička tvorevina u istoj mjeri i na isti način ne širi svoju moć – da u pripravnosti drži silu zbog stjecanja političke i druge moći nad teritorijima i zajednicama koje smatra za sebe važnim, bilo njihovim pripajanjem ili u obliku zavisnosti. Max Weber pritom naglašava da vrsta i stupanj primjene te sile ili prijetnje silom drugim sličnim tvorevinama imaju za strukturu i sudbinu političkih zajednica specifičnu ulogu.⁸

Pozivajući se na Alexandera Passerina d'Entrevesa i njegovu knjigu *The Notion of State* ("Pojam države"), Hannah Arendt ističe da je moć kako je razumije Passerin d'Entreves, "ograničena" ili "institucionalizirana sila". Dok Wright Mills, Max Weber, Karl von Clausewitz i ostali autori "nasilje definiraju kao najflagrantniju manifestaciju moći, Passerin d'Entreves definira moć kao neku vrstu ublaženog nasilja. U krajnjoj crti, to se svodi na isto", smatra H. Arendt (Arendt, 1996:178).

Polazeći od nasilja kao najflagrantnije manifestacije moći, Clausewitz definira rat kao "*čin sile i njezina primjena ne poznaje nikakvih granica. Svatko nameće drugome svoju volju, nastaje uzajamno utjecanje jednog na drugog, koje po teoriji mora odvesti do krajnosti*" (Clausewitz, 1997:54). Onesposobljavanje neprijatelja za otpor je pravi cilj ratovanja (Clausewitz, 1997:53). Svakako to se odnosi na vojni aspekt rata, kao bliži cilj, a ostali ciljevi mogu biti politički, ekonomski, tehnološki, kulturološki; općedruštveni. Sila se pritom služi pronalascima umijeća i znanosti, da bi se suprotstavila sili. "Silu prate", lucidno primjećuje Clausewitz, "nezamjetna, jedva spomena vrijedna ograničenja, koja ona sebi sama postavlja, pod imenom međunarodnih pravnih običaja koja ne slabe bitno njezinu snagu" (Clausewitz, 1997:53).

Slijedeći običajnu praksu mnogih sociologa današnjice, pojam *snaga/sila* rabiće se, najčešće, kao najopćenitiji pojam, a ne kao pojam *moć/vlast*.

I Max Weber prepoznaje pojavu moći tamo gdje ona potvrđuje "svoju volju nasuprot otporu drugih", što je blisko prije navedenom Voltaireovom shvaćanju moći. Strausz-Hupe u moći prepoznaje "vlast čovjeka nad čovjekom". Ako tomu dodamo Clausewitzovu definiciju rata kao "čina nasilja kojim se protivnik prisiljava da postupi po našoj želji", onda možemo reći da je moć instrument organizirane i institucionalizirane vlasti, a da je nasilje uvijek stanoviti oblik manifestacije moći.⁹

totalitarnoj vladavini, klase kopne u masama, stranački sustav ne zamjenjuje se jednostranačkom diktaturom, nego masovnim pokretom, središte moći premješta se s vojske na policiju, a vanjska politika teži osvajanju svijeta (Arendt, 1996 a).

Tematizirajući razum i subjekt, Alain Touraine u svojoj knjizi *Kritika modernosti*, kaže: "Bez Razuma, Subjekt je opsjednut identitetom; bez Subjekta, Razum postaje instrument moći. U ovom stoljeću, vidjeli smo i diktaturu Razuma i totalitarna iskrivljavanja subjekta" (Touraine, 1995:6). Stanovita je sreća u nesreći, što nije nikakva utjeha za sva zla koja je počinio totalitarizam, da totalitarna vlast, kao i tiranija, sije sjeme vlastite propasti.

⁸ "Jednu stvar treba apsolutno izbjegavati", smatra Emmanuel Todd, "zaboravljati da su danas, kao i jučer, prave sile demografske i obrazovne prirode, a da je prava moć ekonomske prirode" (Todd, 2004:203).

⁹ Voltaireovo, Weberovo i Strausz-Hupeovo shvaćanje moći, te Clausewitzova definicija rata navedeni su prema H. Arendt (1996:177).

Međutim, moć i nasilje nisu jedno te isto. Oni su protivnosti, opravdano smatra Hannah Arendt. "Tamo gdje jedno vlada apsolutno", primjećuje Arendtova, "drugo je odsutno. Nasilje se pojavljuje tamo gdje je moć u opasnosti, ali prepušteno samo sebi svršava u nestanku moći. (...) govoriti o nenasilnoj moći suvišno je. Nasilje može uništiti moć; potpuno ju je nesposobno stvoriti" (Arendt, 1996:190). I događaji nakon 11. rujna u Sjedinjenim Državama i zemljama u kojima su one vojno intervenirale, to uvjerljivo potvrđuju.¹⁰ Da se nasilje pojavljuje tamo gdje je moć u opasnosti potvrđuje i spirala izraelsko-palestinskog sukoba. Ona je eskalirala u kaos obostrano okrutnog terorizma koji se, naočigled cijeloga svijeta, odvija po *načelu akcija-reakcija*.

Sve to potvrđuje da se moć/vlast, snaga/sila, nasilje/prisila, podčinjavanje i dominacija međusobno uvjetuju i prožimaju, ali nisu iste pojave.

Politička i društvena moć

Politička je sfera ono područje djelovanja na kojem su sva sredstva i svi ciljevi podređeni uvijek istom i nikad do kraja zadovoljenom utilitarno-posesivnom cilju političkih aktera začaranog kruga – *vlast, moć, prestiž, podčinjavanje, dominacija*. Napredovanje racionalističke kulture pratilo je i napredovanje moći u svim njenim dimenzijama – političkoj, ekonomskoj, tehnoznanstvenoj, vojnoj, ideološkoj, kulturnoj, simboličkoj. Ustvari, suvremeno propitivanje moći neodvojivo je od uspona i preobražaja moderne ideje napretka. Pojam moći u novovjekovnom mišljenju javlja se kao izraz dva bitna čovjekova odnosa – odnosa prema *prirodi* (moć nad prirodom) i odnosa prema *društvu* (moć nad društvom). Moć nad prirodom ima *tehno-znanstvena*, a moć nad društvom *socijalno-politička obilježja*. Prva podrazumijeva mogućnost postupne slobode od prirodnih sila, a druga, stalnu opasnost od podčinjavanja socijalnim i političkim silama.

Ovakvo razlikovanje zagovara Franz Neumann, koji – opredjeljujući političku moć – navodi njena dva različita odnosa: "...vladavinu prirodom i vladavinu čovjekom. Vladavina prirodom je samo duhovna moć. Ona počiva na poznavanju zakona koji vladaju izvanjskom prirodom i služi tomu da se prirodu učini korisnom za čovjeka. Takvo je znanje podloga produktivnosti svakog društva. To je moć bez moći. Ona ne uključuje vladavinu ljudima" (Neumann, 1992:69). Slično stajalište zastupaju Bertrand de Jouvenel, Daniel Bell, Raymond Aron i mnogi suvremeni socijalni i politički analitičari koji sferu političke moći promatraju strogo odvojeno od njezina znanstveno-tehničkoga ambijenta (Kalanj, 1994:52). Na tragu tih stajališta je i Dennis H. Wrong,

¹⁰ Okrutno zlostavljanje zatvorenika u Iraku pod nadzorom američkih i britanskih oružanih snaga, izazvalo je opravdani revolt u toj zemlji i zgražanje u svijetu. Riječ je o zlostavljanju; uključujući vješanje za noge, silovanja žena i muškaraca, "neprijemljeno postupanje" američkih vojnika s mrtvim tijelima. Mučitelji zarobljenih Iračana tvrde da su "postupali prema zapovijedi". I sam američki ministar obrane Donald Rumsfeld priznao je da postoje videokasete o zlostavljanjima kojima su američki vojnici podvrgavali iračke zatvorenike u bagdadskom zatvoru Abu Ghraib. Rumsfeld je na svjedočenju pred članovima Kongresa i Senata upozorio da postoje još stotine fotografija i nekoliko videovrpca na kojima su vidljivi još gori postupci prema iračkim zatvorenicima od onih koji su već objavljeni.

koji kaže: "(...) politička i socijalna teorija zahtijeva jednu više ograničenu definiciju koja će razlikovati moć nad prirodom od moći nad ljudima" (Wrong, 1988:2).

Međutim, moć nad prirodom i moć nad društvom međusobno su povezane, pa ih ne možemo strogo odvajati, jer vladavina nad ljudima u tijesnoj je vezi s vladavinom nad stvarima i obratno.¹¹

Neumann političku moć određuje kao socijalnu moć centriranu na državu. "Ona involvira vladavinu ljudima i teži utjecanju na ponašanje države kao zakonodavne, administrativne i pravosudne vlasti" (Neumann, 1992:69). Kad je riječ o vladavini ljudima i o tipovima političke figure, Max Weber smatra da je demagog od vremena ustavne države, i u potpunosti od vremena demokracije, vodeći tip političara na Zapadu. To ime, prema Weberu, prvi je nosio Perikle (Weber, 2001:35).

"Iako postoje stotine, možda tisuće, još suvremenih definicija društvene moći, ili moći ljudi nad drugim ljudima, u literaturi društvenih znanosti", smatra Wrong, "ne vidim razlog zašto se ne bi zadovoljili sa starijim, jednostavnijim definicijama tako dugo dok su one intelektualno primjerene" (Wrong, 1988:2). Za početak konceptualne analize moći Wrong prihvaća izmijenjenu verziju Russellove definicije moći, koja glasi: "Moć je sposobnost nekih osoba da čine namjeravane učinke i učinke koji se mogu predvidjeti u vezi s drugima" (Wrong, 1988:2).¹²

Michel Foucault ističe da riječ "moć" može dovesti do više nesporazuma – nesporazuma koji se tiču njezina identiteta, njezina oblika, njezina jedinstva. U pristupu razumijevanja moći Foucault prvo polazi od toga što moć nije (Foucault, 1994a). On ne misli da je moć skup institucija i aparata koji jamče podčinjenost građana u određenoj državi. Pod moći ne shvaća ni način podčinjavanja

¹¹ Više o tome vidjeti u: Rade Kalanj, *Moderno društvo i izazovi razvoja*, poglavlje "Modernost i moć", str. 51-77. Primjene nasilja nad prirodom, čovjekom ili društvom nema bez sredstava nasilja. "Izgradnja ljudske vještine", primjećuje Arendtova, "uvijek sadrži nešto nasilja nad prirodom – moramo ubiti drvo da bismo imali građu, i moramo ugroziti taj materijal da bismo napravili stol" (Arendt, 1996:27). A sve to radi čovjek. Slično je i s otvorenim ili prikrivenim nasiljem u društvu – u eksplicitnom ili implicitnom ratu, ili u miru. Savršenih sredstava nasilja je sve više, osobito destruktivnih i sve se više obistinjuje odgovor na pitanje koje je jednom prigodom postavio Albert Einstein: "Ne živimo li u doba savršenih sredstava ali konfuznih ciljeva?"

"Budući da nasilje – različito od moći, sile ili snage – uvijek treba oruđa (na što je davno upozorio Engels), revolucija tehnologije, revolucija u izradi oruđa, bila je osobito vidljiva u ratovanju" (Arendt, 1996:157). Arendtova pritom upućuje na Engelsovo djelo: *Herrn Eugen Dührings Umwälzung der Wissenschaft (Prevrat gospodina Eugena Dühringa u znanosti; u hrvatskom prijevodu Anti-Dühring)*.

Suvremena revolucija u izradi oruđa, oružja, streljiva i opreme dostiže neslućene dosege. Tako je danas čovjek proizveo neutronsku bombu koja ubija ljude, ali štiti materijalna sredstva – kapital, koji je, prema tome, vredniji od ljudi; čovjek je proizveo i ekološko streljivo – "zeleno streljivo" američke vojske, koje ubija ljude, a ne onečišćava prirodnu okolinu. Kakva bioetička i socijalno ekološka grotesknost? Da nije žalosno, bilo bi smiješno.

¹² "Termini u ovoj definiciji zahtijevaju detaljnu analizu da se pokaže kako se oni bore s glavnim problemima i zbrkama u konceptualnoj analizi moći" (Wrong, 1988:2). Takvih je pet problema: intencionalnost moći, djelovanje moći, latentnost moći, asimetrija i ravnoteža u odnosima moći i priroda djelovanja koje je proizvela moć (Wrong, 1988:2). Ovom prigodom neće se eksplicirati navedeni problemi konceptualne analize moći. Više o njima vidjeti u citiranom djelu D. H. Wronga: *Power* (1988), poglavlje 1, "Problemi u definiranju moći", str. 1-20.

koji bi, za razliku od nasilja, imao oblik pravila. Ne pomišlja ni na opći sistem vladavine što je neki element ili grupa provode nad drugima i čije bi djelovanje, uzastopnim širenjem, zahvaćalo cijelo društvo. Zaključujući svoje razmatranje razumijevanja moći Foucault kaže: "Analiza u smislu moći ne smije kao početne danosti postulirati suverenitet države, oblik zakona ili globalno jedinstvo vladavine; one su prije samo njezini konačni oblici. (...) moć nije institucija i nije struktura, ona nije stanovita sposobnost kojom su neki obdareni; ona je naziv što se pridaje nekoj složenoj strategijskoj situaciji u danom društvu" (Foucault, 1994a:65). Foucault pod moći ponajprije razumije mnoštvo odnosa snaga koji su imanenti području društvenih odnosa u kojem se očituju i tvore njegovu organizaciju.

Vrijeme je da ponudim svoju definiciju moći. Ona glasi: Moć je sposobnost upotrebe izvora moći s namjerom djelotvornog ostvarivanja volje u međusobno složenim odnosima snaga i unatoč otporu drugih.

Moć, uvijek i svuda, temeljito proizvodi subjektivnost po sebi i za sebe. Kao tvorbena, a ne pasivna, snaga proizvodi i(li) nameće vrijednosti, potrebe, norme. Manifestacija moći podrazumijeva i onemogućavanje ili sužavanje izbora ponašanja drugih nositelja i subjekata moći. Moć se ne manifestira samo u fizičkoj prisili, nego i u uspješnoj privoli ljudi da nešto učine; i to u okolnostima kad im je prepušten izbor da to ne učine. Ciljevi se, pritom, postižu putem pristanka (konsenzusa), umjesto prisilom.

Nositelji moći, koristeći kondigna, kompenzacijska i kondicionirana sredstva i metode, nastoje pridobiti moć da bi drugima nametali svoje osobne i(li) društvene vrijednosti.¹³ U svrhu distribucije moći stvaraju se razni oblici društvene organizacije, a moć ima središnju ulogu u organiziranju društvenih struktura. Institucionalna struktura moći najsigurniji je činitelj raspodjele izvora moći i njihove upotrebe. Stoga je društveni položaj pojedinaca neodvojiv od organizacije, vlasništva i osobnosti kao središnjih izvora moći (Galbraith). Njima možemo pridodati i četvrti izvor moći – potporu moćnih osoba iz institucionalne strukture moći. Zato neki ovisnici o politici ne mogu zamisliti svoju budućnost bez političke stranke, pa i kad ih isključe iz nje patetično izjavljuju kako ih mogu isključiti iz stranke, ali ne mogu stranku iz njih. Jedni su opet u svojoj političkoj karijeri skloni političkom flertu i političkom promiskuitetu, pa mijenjaju političke stranke poput ljubavnica ili bračnih družica. Njihov novi politički svjetonazor i funkcija u novoj stranci određuju cijenu njihova političkog uhljebljenja, političku moć i društveni prestiž. Utilitarno-posesivni odnos prema prirodnim resursima i tehnokonomskim sredstvima njihove prerade, upotrebe i raspodjele jedan je od najvažnijih pokazatelja borbe za prigrablivanjem što više moći.

Strastvena i neograničena želja za upotrebom moći u tzv. "nacionalnom interesu", temelji se na devizi: "Cilj opravdava sredstva." U tom se prepoznaje i duh makijavelističke političke doktrine koja odvaja politiku od etike. Izopačenoj i

¹³ Ali, moć se koristi i "radi same sebe". Moć, za većinu ljudi, ima značajnu "emotivnu, materijalnu (i simboličku, op. a.) vrijednost", primjećuje F. Capra, "koju prenose kompleksni simboli i rituali iskazivanja vjernosti – ovacije, fanfare i salutiranja, te luksuzne kancelarije, limuzine, korporacijski avioni i povorke automobila" (Capra, 2004:90).

militarističkoj politici dopušteno je sve, pa i rat¹⁴ kao najradikalniji oblik destrukcije. Destrukcijska moć iskazuje se u sve većem tehničkom i socijalnoekonomskom potencijalu koji razorno djeluje na čovjekovu prirodnu i društvenu okolinu. Razorno djeluje na ravnotežu biosfere, na zalihe prirodnih resursa, na održivost proizvodnih činitelja razvoja. Oprezni i oštromni Emil Cioran, kojemu dodjeljuju atribut katastrofičara, upozorava: "Što više moći stječe, čovjek postaje ranjiviji" (Kalanj, 1994:56).

U novovjekovnom razdoblju politika je ogledalo svake moći. Stječu se pretpostavke da politička moć postane svemoćna. Oslanjajući se na državu, ona uključuje vladavinu nad ljudima, a služi se racionalnim, emocionalnim i nasilnim sredstvima. Oslobođajući se od religijskog i moralnog utjecaja, politika uspostavlja čvrstu vezu sa znanstveno-tehničkim sklopom iz kojeg se opskrbljuje "resursima autoriteta" i uvijek ga nastoji podrediti vlastitoj političkoj volji. Politika sve više postaje činitelj opće racionalnosti; postaje odgovorna za budućnost socioekonomskih, tehnoznanstvenih i kulturnih sklopova modernosti. Pritom se različiti oblici znanja pojavljuju u funkciji provođenja moći.

Anthony Giddens¹⁵ smatra da modernost ima četiri institucionalne dimenzije: kapitalizam, industrijalizam, nadzor i vojnu moć. **Vojna moć** provodi nadzor nad sredstvima prinude u kontekstu industrijalizacije rata. "Vojna je moć uglavnom povlastica nacija-država, a razvoj vojne tehnologije dovodi do **industrijalizacije rata** i povećava sposobnost nacija-država da pribjegu uporabi sile" (Haralambos i Holborn, 2002:646). Stranačka politika, nacija-država i ekonomska moć poslovnih tvrtki, prema Giddensu, i u postmodernim društvima ostaju ključni faktori (izvora moći, op. a.), (Haralambos i Holborn, 2002:647).

Vladajuća elita¹⁶ u oružanom ratu, koji sve više postaje totalni rat, koristi sve raspoložive izvore moći, a ponajviše političke, ekonomske, vojne i medijske. U svrhu poslušnosti i podčinjavanja, nositelji moći koriste sredstva i metode kondigne,

¹⁴ Rat je, kao oblik oružane borbe, složen intenzivan i masovan sukob država, vojno-političkih saveza ili različitih društvenih skupina u nekoj zemlji u kojem se masovno i organizirano primjenjuje oružano nasilje i vodi oružana borba radi ostvarivanja stanovitih političkih, ekonomskih, vojnih i inih ciljeva sukobljenih strana. Pitanje uzroka rata Kenneth N. Waltz reducira na tri predodžbe međunarodnih odnosa koje se temelje na empirijskim podacima i pretpostavkama. Te predodžbe vezane su uz nastajanje rata na tri razine: prva razina je čovjek, druga struktura pojedine države, a treća je međunarodni sistem država – okvir svjetske politike (Waltz, 1998). Waltz preferira treću predodžbu, ali smatra da se ni prve dvije ne smiju zapostaviti. Samo objektivnim i cjelovitim razmatranjem sve tri predodžbe – koje se međusobom uvjetuju, moguće je pouzdano identificirati uzroke i tok pojedinog rata.

¹⁵ Giddens, Anthony (1990): *The Consequences of Modernity*, Cambridge, Polity Press. Navedeno prema: Haralambos i Holborn (2002:1087).

¹⁶ Na pitanje: Postoji li u višim krugovima Amerike 'vojna klika', Wright Mills u *Eliti vlasti* odgovara: "Da postoji vojna klika. Međutim bilo bi tačnije nazvati je vladajućom elitom, jer je sastavljena kako od privrednika, političara, tako i od vojnika, a interesi svih ovih se u sve većoj mjeri podudaraju i usmeravaju u istom pravcu" (Mills, 1964:293). O političkim liderima Mills govori kao o "pomoćnicima" ekonomske elite, te tvrdi da se političke odluke sustavno donose u korist divovskih korporacija. Elita obuhvaća one koji drže "vodeće pozicije" u ključnim institucijama društva. Usto, Mills tvrdi da je američki kapitalizam dobrim dijelom vojni kapitalizam.

kompensacijske i kondicionirane moći. Stoga, Aron opravdano ističe da je moć loša po sebi, a dvaput je gora ako njome raspolaže elita (Aron, 1996:239).

Drugim riječima, kako to ističe i Wrong "proces legitimacije odnosa vlasti sadrži stalnu interakciju između uvjeravanja i odnosa zapovjedne poslušnosti (kao i nagrađivanja, op. a.), koja je bit vlasti" (Wrong, 1988:83). Ipak, u takvim odnosima prevladava zapovjedna poslušnost.

Naglasimo, barem ukratko, da ne postoji samo negativna manifestacija moći – rat, zlo, mržnja, nepravda, agresija, represija, nego i njena pozitivna manifestacija – mir, dobro, ljubav, pravda, međusobno uvažavanje i razumijevanje društvenih subjekata.

Prema A. Tocquevilleu (1981) političku modernost obilježavaju tri osnovna antinomijska sklopa moći: *koncentracija/difuzija*, *ekspanzija/redukcija*¹⁷ i *monizam/pluralizam* (Kalanj, 1994:60). Ovdje će se razmotriti samo odnos *koncentracija/difuzija*, a više o ostala dva sklopa vidjeti u navedenim izvorima.

KONCENTRACIJA I DIFUZIJA MOĆI

Predstavnički je elitizam odavno službeni oblik političke demokracije. "Elitizam je", smatra Max Weber, "i neslužbeni oblik koncentracije moći i utjecaja (neformalni ili tajne vođe, klike, frakcije, lobiji, grupe za pritisak – od nacionalne do lokalne razine)" (Weber, 1999.10).

Slično vlasti, bogatstvu, prestižu, i moć se koncentrira i širi što je jedno od temeljnih obilježja modernoga doba i predmet zanimanja stanovitog broja autora. Vlast je, ustvari, koncentrirana, centralizirana i običajima ili propisima formalizirana moć zapovijedanja. "Moderna stvarnost", smatra John Kenneth Galbraith u *Anatomiji moći*, "sazdana je od kombinacije velike organizacijske koncentracije moći i njezine velike difuzije na brojne pojedince u njenom stvarnom ili prividnom korištenju" (Galbraith, 1987:165-166). Difuzija sudionika javlja se unutar strukture organizacije, posebno u modernoj korporaciji i modernoj državnoj agenciji. Velike moderne korporacije jesu sredine u kojima se podčinjava birokratskim procesima s mnogo sudionika. Ono što je nekad pripadalo volji gazde, danas pripada kolektivnoj volji birokracije. Usto, difuziji moći pridonosi i opće povećanje blagostanja.

Obilježje života svih modernih industrijskih društava je mnogobrojnost organizacija koje se natječu za prestiž u političkom i uopće javnom mišljenju. Sve te organizacije¹⁸ manifestiraju svoju moć, a iz toga nastaje difuzija moći. Njihova funkcija je u utjecanju na vlast i prisvajanju dijela njezine moći, što znači da je i moć moderne države difuzna. Difuzija može, ali ne mora značiti slabljenje moći. Hijerarhija ostaje i dalje, ali postaje

¹⁷ Politika teži ekspanziji moći, koja se reducira/regulira formalnom procedurom. Načinom postizanja moći regulira se količinu moći.

¹⁸ Prema J. K. Galbraithu, to su "razni lobiji, razni odbori za političku akciju, koje kakve organizacije za ostvarivanje određenih društvenih interesa, razna poslovna udruženja, komore, sindikati, propagandne tvrtke, politički i razni drugi konsultanti, radio i televizijski propovjednici i tako dalje *ad infinitum*" (Galbraith, 1987:169).

difuzna. Kad je riječ o cjelini društva, Foucault tu pojavu naziva "mikrofizika moći". S pozicije "središnje instancije" moć se širi po cjelini društva.

Za razliku od tih primjera, moderni vojni *establishment* snažno koncentrira moć. Galbraith, opravdano, upozorava na "alarmantno zastrašujuću moć vojnog *establishmenta*" (Galbraith, (1987:171). U njemu se postiže visoka razina poslušnosti i podčinjavanja kod većeg broja pojedinaca. Od tri izvora moći, *ličnost, vlasništvo i organizacija*, prema Galbraithu, vojni *establishment* u velikoj mjeri posjeduje dva: vlasništvo (financijske resurse) i organizaciju. Galbraith smatra da ličnost u modernom vojnom *establishmentu* ima malu važnost. Kao primjer navodi Vijetnamski rat i američke generale koji su u njemu sudjelovali i bili brzo zaboravljeni. U tom se s Galbraithom, u svemu, ne moramo složiti, jer takve generalizacije podliježu široj provjeri i dokazivanju, u što se ovom prigodom ne bismo upuštali. Osim toga, Vijetnamski rat je bio tipičan primjer beskrupulozne vojne agresije i totalne ratne destrukcije primijenjene na jednu malu zemlju. To je, osim svjetske kritičke javnosti, prepoznala i američka kritička javnost.¹⁹

I Raymond Aron smatra da "(...) sva društva, izuzev možda nekih privatnih zajednica, poznaju koncentraciju (i monopolizaciju, op. a.) moći (...)" (Aron, 1996:242). Ona se dodjeljuje jednom čovjeku ili nekolicini ljudi koji imaju legitimnu mogućnost donošenja propisa obveznih za sve. "Jedan čovjek odlučuje da zajednica kreće u rat protiv druge zajednice: ostali članovi zajednice podnose posljedice odluke te izlažu opasnosti ili žrtvuju svoje živote u borbi" (Aron, 1996:242).

Prema Michaelu Mannu društvo se od prvobitne zajednice do društava dvadesetoga stoljeća temelji na četiri glavna "izvora" društvene moći: ekonomskom, vojnom, političkom i ideologijskom (Mann, 1986:1-33). On tvrdi da svaki od tih izvora moći može biti neovisan o drugima. Društva se, prema Mannu, sastoje od organiziranih

¹⁹ Takva vojna agresija i ratna destrukcija danas se događaju u Afganistanu i Iraku. Međutim, agresija i okupacija američkih i savezničkih oružanih snaga u Iraku otkrila je i okrutno zlostavljanje zatvorenika u toj zemlji pod nadzorom američkih i britanskih oružanih snaga. Naređenja za mučenje prije saslušanja došla su odozgo. U lancu odgovornih za mučenje našli su se i neki visokopozicionirani vojni dužnosnici američkih oružanih snaga u Iraku. Stoga ne treba ni u slučaju afganistanske, niti iračke okupacije očekivati da će takvi "junaci" rata u Americi, a posebno u svijetu, biti dugo pamćeni, osim po zlu.

Da naređenja za mučenje zatvorenika, i u logoru Guantanamo Bay, dolaze s vrha zapovjedne hijerarhije otkriva i *The Independent*, a prenosi *Vjesnik*. U svome tekstu, osim ostalog, taj list navodi i sljedeće: "Svjedočanstvo zatočenika logora Guantanamo Bay stravično nalikuje užasima nekadašnjeg logora na Golom otoku. (...)

Dokument pod naslovom 'Zatočeništvo u Afganistanu i Guantanamo Bayu', čiji su autori odvjetnici iz tvrtke Birnberg Pierce & Partner, zastupnici tri britanska državljanina, otpuštena u ožujku ove godine iz Guantanamo Baya, također opisuju stravične uvjete nalik onima iz vremena Titove Jugoslavije – izostanak suđenja i tjelesno mučenje bez preciznih navoda o datumu mogućeg oslobođenja. (...)

Britanija i SAD potpisale su i ratificirale Povelju UN-a o mučenju iz 1984. godine, ali je britanski prizivni sud ipak prihvatio obrazloženje kojim je vlada poduprla zahtjev za prihvaćanjem dokaza dobivenim mučenjem. (...)

Vladina potpora režimu u Guantanamo Bayu jeziva je sramota", piše poznata britanska glumica Vanessa Redgrave nakon sudjelovanja u kazališnoj radionici u Hrvatskoj ("Brojne sličnosti ...", 2004:20).

mreža moći koje zahvaćaju vrlo velika zemljopisna područja. Društva se "konstituiraju od višestrukih preklapajućih i presijecajućih društvenoprostornih mreža moći" (Mann, 1986:1). Država, kultura i ekonomija su sve važne strukturne mreže; ali se one skoro nikad ne podudaraju (Mann, 1986:2).

Mann teorijski povezuje društvo kao sustav moći i naciju kao sustav kolektivnog identiteta. "Spojivši teoriju društvene moći s pretpostavkom o naciji(-državi) kao najsolidnijoj lokaciji sustava moći", primjećuje Katunarić, "Mann je temu nacionalizma smjestio u središte teorije društva". Pozivajući se na Manna, Katunarić ističe da je nacija-država u vrijeme današnje globalizacije glavno središte organizirane fizičke sile i kontrole nad teritorijem (Katunarić, 2003:254-255). Usto, snažna manifestacija nacionalizma "proistječe iz njegove sposobnosti da poveže obitelj, lokalnu zajednicu i široki nacionalni teren" (Mann, 1993a:227; Katunarić, 2003:255). "Zbog ukorijenjenosti nacionalizma u moderni sustav moći, Mann izražava sumnju u skorašnje odumiranje nacije-države" (Katunarić, 2003:255). Naprotiv, on je eksplicitan i nedvosmislen, kad kaže: "Nacija-država ne prevladava niti je istrošena, bilo kao stvarnost bilo kao ideal" (Mann, 1993:139; Katunarić, 2003:256).

Zbigniew Brzezinski smatra da se ni jedna nacionalna država ne može mjeriti s Amerikom u četiri ključne dimenzije moći: "(vojnoj, ekonomskoj, tehnološkoj i kulturološkoj) koje sve zajedno proizvode globalnu političku moć" (Brzezinski, 1999:184). Razlika u shvaćanju ključnih dimenzija moći prema Mannu i Brzezinskom, govoreći uopćeno, je u sljedećem: 1. Mann ističe povezanost društva kao sustava moći i nacije kao sustava kolektivnog identiteta, a Brzezinski kao nositelja koncentracije moći ističe nacionalnu državu; 2. Brzezinski navodi i tehnološku dimenziju moći, koje, u navođenu Manna, nema i 3. Brzezinski globalnu političku moć vidi kao zajednički proizvod vojne, ekonomske, tehnološke i kulturološke moći. Temeljem takve moći Amerike, bivši predsjednik SAD-a, Bill Clinton, svojedobno je smatrao da je Amerika postala "nezamjenjiva nacija" svijeta.

Komentirajući međuzavisnost ekonomske i vojne moći kao presudnih činitelja svjetske i nacionalne politike, američki filozof Samuel Weber smatra da se ona nije promijenila tijekom cijeloga jednog stoljeća. "Ono što se promijenilo", kaže S. Weber, "jest koncentracija te moći u samo jednoj nacionalnoj državi. Ta koncentracija vojne i ekonomske moći očito zahtijeva promjenu pravila igre na svjetskoj razini", piše *Feral tribune* od 8. kolovoza 2003., a prenosi *Vjesnik* u svom kratkom izvodu (S. Weber, 2003:4). Međunarodno pravo i utvrđene norme tu su podčinjene "pravu jačega". Imajući na umu okupaciju Iraka, S. Weber, smatra da "se Sjedinjene Države, otvoreno, posebno svojim nedavnim akcijama, pokazuju kao vodeći svjetski otpadnik" (S. Weber, 2003:4).

Koncentracija i difuzija moći upućuju i na razmatranje odnosa prestiža moći i rata.

PRESTIŽ MOĆI I RAT

Da bi netko bio popularan, bogat i moćan, mora imati pristup važnijim institucijama. Institucionalne pozicije koje ljudi zauzimaju, "dobrim delom i uslovljavaju njihove izgleda da steknu i da očuvaju vrednosti kao što su vlast, bogatstvo i prestiž" (Mils, 1964:13). Kao što bogatstvo i moć, tako i prestiž ima tendenciju da se akumulira. Tko ga više ima, ima i više izgleda da ga još više stekne.

Moć političkih tvorevina može postati osnovom za stjecanje prestiža njihovih pripadnika. "Iskustvo uči", primjećuje Max Weber, "da su pretenzije za prestižem oduvijek predstavljale važan element u nastanku ratova, kojega je teško procijeniti, a generalno nemoguće odrediti. (...) slojevi feudalnih gospodara, kao i suvremena časnička i kancelarijska birokracija prirodni su primarni nositelji težnje za 'prestižem' orijentirane čisto ka moći vlastite političke tvorevine kao takve" (Weber, 1999:75). Moć vlastite političke tvorevine znači za njih i vlastitu moć te osjećaj prestiža uvjetovan tom moći. Ekspanzija moći u odnosu na vanjski svijet značila je i znači za službenike i časnike još veći broj službeničkih mjesta, za svećenike je značila i veći broj prebendi; bolje izgleda za napredovanje.²⁰ Ova težnja za prestižem raširena je pojava u svim tvorevinama moći, pa tako i u političkim tvorevinama. Ona nije, ili ne mora biti, identična s nacionalnim ponosom.

Prestiž moći kao "čast moći" može prema M. Weberu praktično predstavljati slavu moći nad drugim tvorevinama, "ekspanziju moći, iako ne uvijek u obliku pripajanja ili potčinjavanja" (Weber, 1999:75). Prema Paulu Kennedyju, Napoleon je često govorio: "Moja moć zavisi od moje slave, a moja slava od pobjede koje sam izvojevao. Moja moć će propasti ako je ne hranim novim pobjedama. Osvajanje me je načinilo onim što sam, i samo mi osvajanje omogućava da održim svoj položaj" (Kenedi, 1999:161).²¹

I fenomen akumulacije kapitala dovodi do akumulacije moći, što osim brojnih autora primjećuje i Maurice Duverger. On ističe da nasljedno prenošenje stečenih bogatstava u potpunosti onemogućava ekonomsko nadmetanje, oduzimajući mu demokratski karakter (Duverger, 2001:198). U tom slučaju moć novca postaje i moć po rođenju, "iako to u početku nije bila" (Duverger, 2001:198). I konfiskacijom viška vrijednosti, moć novca ostaje u rukama vlasnika nad sredstvima za proizvodnju. Tako s razvojem liberalnih društava, bogatstvo sve više ovisi o posjedovanju kapitala, a ne o radu. Zato je i pohlepa za ekonomskom moći, bila i ostaje, jedan od glavnih pokretača ratnih pohoda.

Vrijednosti ekonomskih i političkih sloboda, u svjetskom mjerilu, koje se globalno provode stanovitim svjetsko-gospodarstvenim i vojnim sredstvima, vode globalnoj hijerarhiji prestiža "na čijem su gornjem kraju 'dobre države', zapadne 'overdog-države', a na donjem 'loše države', *global underdogs* ili, poslužimo se izrazom iz američke vanjske politike, *zle države*", podsjeća Ulrich Beck (Beck, 2004:215).

²⁰ Za vazale to je značilo "(...) dobijanje novih objekata koje će davati u leno i tako zbrinuti svoje potomke. U svom govoru povodom križarskih ratova, papa Urban proklamirao je te izgleda" (Weber, 1999:75).

²¹ U suvremeno doba podčinjavanje se ne ostvaruje samo vojnim, nego i nevojnim sredstvima.

Prestižem moći i ratnom opsesijom nisu opsjednute samo "velike sile", nego i "regionalne sile". Među njima su i one države čiji su se karizmatičke vođe ne samo za vrijeme rata 1991. – 1995. na području bivše Jugoslavije, nego i poslije njega, iz svih sila naprezale kako bi pokazale da su zemlje na čijem su čelu postale respektabilne regionalne sile.

Definiranje etnosom, religijom, rasom, srodstvom, običajima, vjerovanjima, shvaćenim kao kulturna zajednica koja diskriminira i osporava Druge, kultura koristi kao sredstvo političke mobilizacije, odbacivanja i istrebljivanja Drugoga. Stoga, kulturna moć i prestiž kulture, uz ostale oblike i prestiže moći, mogu biti sredstvo implicitnog i oružanog rata. Takva uloga i smisao kulture iskazuju se kao kulturalno ratovanje.

KULTURALNI RATOVI

Providencijalna kulturna misija nacije

Goli prestiž moći se pod utjecajem slojeva koji su u nekoj političkoj tvorevini i samim njenim postojanjem idejno privilegirani neizbježno mijenja u druge oblike, "specifične oblike. Posebice", smatra Max Weber, "u ideju 'nacije'" (Weber, 1999:88). Ulazeći pobliže u analizu činjenice ideje "nacije", Weber primjećuje da ta ideja kod njezinih nositelja stoji u intimnoj vezi s interesima "prestiža". "Najranija i najenergičnija očitovanja te ideje, u bilo kojoj, čak i prikrivenoj formi", misli Weber, "sadržavala su legendu o providencijalnoj 'misiji'" (Weber, 1999:91). Misija je, ustvari, zamišljena kao specifična "kulturna" misija, a značenje "nacije" obično je utemeljeno na nadmoći ili na nezamjenjivosti "kulturnih dobara" koja se čuvaju i razvijaju samo njegovanjem posebnosti. Naglašavajući da su prestiž kulture i prestiž moći usko povezani, Weber tu povezanost objašnjava na primjeru Njemačke i Japana: "Svaki pobjednički rat zahtijeva prestiž kulture (Njemačka, Japan, itd.). Da li rat unapređuje 'razvoj kulture' predstavlja drugo pitanje (...)" (Weber, 1999:92).

Može se reći da je M. Weber, u području moći, promatrao naciju kao natjecateljsko-prestižnu socijalnu skupinu, u kojoj su etničko (krvno) i kulturno objedinjeni. Jedan od oblika kulturalnoga rata je i Huntingtonova teza o sukobu civilizacija.

Sukob civilizacija

Najradikalniji zaokret prema moći kao uporištu za razumijevanje civilizacija učinio je Samuel Huntington u svojoj knjizi *Sukob civilizacija i preustroj svjetskog poretka*. Značajne planetarne promjene koje su se dogodile krajem dvadesetoga stoljeća bile su izazov i za nove doktrinarne odgovore o preustroju svjetskoga poretka.

Korijeni Huntingtonove teorije su u okolnostima završetka Hladnoga rata i blokovske podjele svijeta, u razdoblju postkomunizma i planetarnog trijumfa liberalno-tržišne orijentacije, u okolnostima mondijalizacije zapadnog moderniteta,

afirmacije različitih partikularnih identiteta te stalne tendencije smanjivanja ozemlja i stanovništva Zapada²².

To su okolnosti u kojima se na nov način postavlja pitanje moći zapadnoga moderniteta; prije svega moći Sjedinjenih Američkih Država kao njegove "strukturalne dominante". Premoć nametanja primata globalne moći SAD-a nema samo trijumf jedine supersile, nego ponekad i apokaliptični strah od uspona drugih civilizacija, osobito islamske i konfucijanske, kojima globalizacijski pluricentrizam daje iste mogućnosti. Riječ je o "izazovima što Zapadu dolaze iz Azije i od islama. (...) i Aziji (istočnoazijske civilizacije – kineska, japanska, budistička i muslimanska) i muslimani ističu nadmoć svojih kultura nad zapadnom. (...) Azijska samouvjerenost potječe od gospodarskog rasta; muslimanska u znatnoj mjeri od društvene mobilizacije i rasta pučanstva" (Huntington, 1998:133). Strah od uspona i sukoba s tim civilizacijama mogao bi "dovesti u pitanje moć Zapada, sadržanu u jedinstvenosti njegove civilizacije" (Kalanj, 2000:66). U takvim okolnostima SAD umjesto da traži suradnike u zdravu rivalstvu i suradnji odlučuje se za traženje neprijatelja; umjesto da razvija dijalog civilizacija, odlučuje se za sukob civilizacija. Pritom treba reći da Huntington uvažava načelo pluralizma civilizacija. "Uz Japan, još su Singapur, Tajvan, Saudijska Arabija i, manje, Iran postali moderna društva", primjećuje Huntington, "a da nisu postali zapadnjačka. (...) Kina se jasno uputila reformističkim putem. (...) Ukratko, modernizacija ne mora nužno značiti zapadnjačenje" (Huntington, 1998:102-103). Huntington, čak, zapadnu civilizaciju odvrća od njenih hegemonističkih apetita.

Međutim, problem očuvanja i preraspodjele političke i ekonomske moći svodi na kulturno-antropološke temelje. Civilizacije, kao najširi kulturni identiteti, postaju politički sukobljeni entiteti. Ustvari, civilizacije se više ne promatraju kao puki i najviši oblici "kulturnog grupiranja", nego kao sustavi zbiljske moći koji onda odlučujuće sudjeluju i utječu u oblikovanju povijesti. Drugim riječima, brkanje politike i kulture, odnosno civilizacije kao njezina najšireg izraza, nije slučajno, nego svjesno i ciljano. Sve to omogućuje da se stvarni subjekti političkih sukoba oko moći, kao što su ekonomske i financijske institucije, države, njihove vladajuće elite i ideologije,

²² O tome svjedoči i sam Huntington: "Na vrhuncu svoje teritorijalne ekspanzije 1920. godine", podastire nam podatke Huntington, "Zapad je izravno vladao nad oko 74 milijuna četvornih kilometara ili gotovo pola Zemljina kopna. Do 1993. godine taj je teritorij prepolovljen na otprilike 37 milijuna četvornih kilometara. Zapad se vratio svojoj izvornoj europskoj jezgri i uz nju prostranim područjima koja su u Sjevernoj Americi, Australiji i Novom Zelandu naselili europski iseljenici. Ozemlje neovisnih islamskih društava raslo je naprotiv s 5,2 milijuna četvornih kilometara 1920. godine na 32 milijuna četvornih kilometara 1993. godine. Slične su se promjene dogodile i glede pučanstva pod vlašću. Godine 1900. Zapadnjaci su bili otprilike 30 posto svjetskoga pučanstva, a zapadnjačke su vlade vladale te godine nad gotovo 45 posto tog pučanstva, a nad 48 posto 1920. godine. Godine 1993., ne računajući nekoliko malih ostataka carstva poput Hong Konga, zapadnjačke vlade više nisu vladale gotovo ni nad kim osim nad Zapadnjacima. Zapadnjaka je bilo neznatno više od 13 posto čovječanstva, a trebali bi pasti na oko 11 posto početkom sljedećega stoljeća i 10 posto do 2025. godine. Udjelom u cijelom pučanstvu, Zapad je 1993. godine bio četvrti poslije kineske, islamske, i hinduske civilizacije.

(...) Ravnoteža između Zapada i ostalih pučanstava mijenja se i kvalitativno. Nezapadnjački narodi postaju zdraviji, urbaniji, pismeniji, bolje obrazovani" (Huntington, 1998:110-112).

supstituiraju fenomenom civilizacija. Kad se skine maska s takvog pokušaja ostaje pravo lice zbivanja, a to je *instrumentalizacija civilizacije kao supstitucije i/ili dopune oružanog rata implicitnim ratom*. Civilizacije tako determiniraju i sve bitne sukobe u procesu globalizacije.

Doda li se tome: *imperativ američke misije povijesnog predvodnika* kao glavnog načela američke vanjske politike, *američka doktrina o preventivnome ratu* i *stereotip američke vladajuće elite o Americi kao 'nezamjenjivoj naciji svijeta'*, onda se sustav *globalizacije i misionarske demokratizacije* prepoznaje kao sustav moći podčinjavanja, dominacije i ratne destrukcije zapadnoga moderniteta, prije svega Sjedinjenih Američkih Država kao njegove "stožerne dominante".

Kako se sve to radi svjesno, planski i ciljano, onda se Huntingtonova teorija o sukobu civilizacija može nazvati i "Memorandum s Harvarda"²³. "I Memorandum SANU je prije nekoliko godina bio samo intelektualno predviđanje, nestvarno i nepojmljivo običnom umu. Ni Memorandum tada, kao ni *Sukob civilizacija danas*", smatra Džemal Sokolović, "nije zvučao kao poziv na obračun s 'drugima'. Ni pisci Memoranduma nisu sudjelovali u izvršenju zločina, ali se njegovih ideja danas ne odriču čak ni oni koji se odriču njegovih izvršitelja."²⁴ Može li se Samuel P. Huntington odreći svojih 'hipoteza' i 'prognoza' prije nego bude morao dokazivati da nije kriv za njihovu 'potvrdu'?", pita se Sokolović. (Sokolović, 1997:5).

Odbacujući postojanje "sukoba civilizacija", J. Baudrillard kaže da je riječ "o gotovo antropološkom sučeljavanju nediferencirane univerzalne kulture i svega onoga što u bilo kojem području čuva nešto od nepobitne drugosti" (Baudrillard, 2003:84).

Razmotrimo i drugu inačicu sukoba civilizacija.

Sukob između liberalne civilizacije (Zapada) i onih drugih

Terry Eagleton u svojoj knjizi *Ideja kulture* upotrebljava termin "kulturalni ratovi", a "odnose se", kako on izričito kaže, "na pitanja poput etničkog čišćenja, a ne na relativni doprinos Racinea ili sapunica" (Eagleton, 2002:67). U istom izvoru Eagleton navodi da kultura može istisnuti politiku s kojom je prije bila tijesno povezana. "Tako se", tvrdi on, "naši kulturalni ratovi odvijaju barem na tri načina: između kulture kao civiliziranosti, kulture kao identiteta i kao komercijalne ili postmoderne kulture. Te bismo tipove jezgrovitije mogli odrediti kao izvrsnost, *ethos* i ekonomiju"²⁵ (Eagleton, 2002:81).

Razlikovanje između njih, priznaje i sam Eagleton, nije strogo, "(...) budući da su postmodernizam i mnogo prosvjetljeniji oblici politike identiteta u mnogo čemu povezani" (Eagleton, 2002:81). Eagleton se slaže da "teško može biti riječi o razlici u stupnju zdravog razuma, nego između kulture kao identiteta i postmoderne

²³ Više o tome vidjeti u: Džemal Sokolović, "Memorandum s Harvarda", *Behar* VI (V-VI) br. 30, 1997.

²⁴ Bogdan Bogdanović, nekada član SANU, nije se trebao ni odricati ideja Memoranduma, jer ih nikada nije ni prihvatio. Zato se odrekao same Akademije.

²⁵ "(...) naši kulturalni ratovi predstavljaju okršaje s četiri, a ne s tri sudionika. Ako postoji kultura kao uglađenost, kultura kao identitet i kultura kao komercijalizacija", primjećuje Eagleton, "postoji i kultura radikalne pobune (Eagleton, 2002:154).

kulture u značenju potrošačke kulture naprednog kapitalizma. Obim ovim značenjima kulture suprotstavlja se kultura kao civiliziranost²⁶ (Eagleton, 2002:81). Eagleton je skloniji tvrditi kako je na djelu činjenica da se kultura upisala u neke glavne političke sukobe našeg vremena, pa i u sukobe između sjeverne i južne polutke zemaljske kugle.

To potvrđuje i sljedeća njegova misao: "Kultura kao estetika i kultura kao antropologija sada nisu samo dio akademske rasprave, nego je u igri i stanovita geopolitička osovina. One predstavljaju, ustvari, razliku između Zapada i onih drugih" (Eagleton, 2002:82). U općenitijem smislu, prema Eagletonu, to je razlika između liberalne civilizacije i svih onih drugih korporativnijih oblika, kao što su nacionalizam, nativizam, politika identiteta, neofašizam, vjerski fundamentalizam, obiteljske vrijednosti, komunitarna tradicija, svijet ekoratnika i zagovornika *new agea*, s kojima se ona bori. Eagleton smatra da je duboko pogrešno taj sukob shvatiti kao sukob između "razvijenih" i "nerazvijenih". "Sjever zemaljske kugle nema monopol nad prosvjetljenim vrijednostima", izričit je Eagleton, "štogod on o tome mislio u trenucima svoje izraženije samoopravdavajuće grabežnosti" (Eagleton, 2002:82).

Četvrti oblik kulturalnih sukoba je sukob globalne i nacionalne kulture.

Sukob globalne i nacionalne kulture

Primjereno postojanju globalnih ili nadnacionalnih i nacionalnih komunikacijskih prostora (identiteta), javljaju se i dvije vrste kultura: globalna (korporacijska) kultura i nacionalna kultura. U prvoj prevladava tržišna logika transnacionalnih kompanija, pa ona teži konvergenciji i podčinjavanju nacionalnih kultura, a potonja teži formiranju nacionalnih identiteta. Razmatrajući europski identitet u zajedničkom audio-vizualnom prostoru, Kristina Plavšak (Plavšak, 1994:706-717) poziva se u tom kontekstu na mišljenja Slavka Splichala, Philipa Schlesingera, O. Weavera & K. Mortena i Anthony D. Smitha.

Kao reakcija protiv sužavanja autonomije i integriteta nacionalnog identiteta, koju je izazvala globalizacija kulturne proizvodnje i potrošnje, a osobito medijskih proizvoda (komercijalizacije), nastupa nacionalno usmjerena i nadzirana medijska (kulturna) politika, koja teži ka nacionalnoj suverenosti (Plavšak, 1994:708; Splichal, 1992:147). Mediji i šira kulturna polja postaju borbena polja u kojima se sukobljava i bori za afirmaciju vlastitog identiteta i pobjedu (Plavšak, 1994:708; Schlesinger, 1991:299). Drugim riječima, kultura je postala sigurnosna politika (Plavšak, 1994:708; Waever & Morten, 1992:14). Nacionalni identitet u prošlosti jačali su procesi jezične mobilizacije, politizacije kulture i uloga inteligencije, a danas ga, osobito, jačaju kulturalni ratovi (Plavšak, 1994:709; Smith, 1990:183-185).

Masovni mediji, sa svojim višestrukim ideološkim funkcijama²⁷, nezamjenjivo su sredstvo i kulturno-ideološke infiltracije u funkciji podčinjavanja i dominacije.

²⁶ "Kultura kao civiliziranost nije samo pitanje estetike: ona, naime, zagovara mišljenje da je vrijednost cjeline načina življenja utjelovljena u nekim učinjenim artefaktima" (Eagleton, 2002:81).

²⁷ Ističemo informacijsku, usmjeravajuću, akcijsku, interakcijsku, socijalizacijsku, integracijsku, političku, kulturnu i vjersku funkciju masovnih medija.

Kulturno-ideološka infiltracija posredstvom medija

Kad je riječ o projektu rušenja jednog nepoželjnog društvenog sustava, kultura može biti u funkciji ne samo političkoga, nego i ratnog sukoba i podčinjavanja. To potvrđuje i izlaganje Zbigniewa Brzezinskog, tadašnjeg savjetnika američkog predsjednika za nacionalnu sigurnost, u švedskom gradu Uppsali na XI. Kongresu sociologa, održanog od 13. do 19. kolovoza 1978. Brzezinski je neposredno prije Kongresa informirao dio američkih sudionika, među kojima su bili i autori projekta "Stvaraoci javnog mnijenja u suvremenom svijetu", o nekim vanjskopolitičkim pogledima američkih stratega na svjetska zbivanja. Dio izlaganja Brzezinskog odnosio se i na tadašnju Jugoslaviju.

Iz cjelovitog okvira osnovnih ciljeva i akcionih smjernica strategije SAD-a prema tadašnjoj Jugoslaviji, izdvajamo sljedeće:

"Osnovni strateški cilj SAD-a prema Jugoslaviji jeste *status quo*, treba ustvari nastojati da se vanjska politika Jugoslavije ne mijenja (...).

Krajnji cilj SAD-a prema Jugoslaviji jeste uklanjanje komunističke vladavine u bilo kojoj formi. Njegova realizacija ovisi kako od stanja u toj zemlji, tako i od stanja u globalnim odnosima. U okviru konkretne strategije *statusa quo*, potrebno je poduzimati ove mjere:

(...) Posljednih desetak godina čini se da povijest jasno pokazuje kako je ideja nacionalizma jača od ideje komunizma. Za to nisu dokaz samo trvenja unutar pojedinih komunističkih zemalja (Rusi i Ukrajinci u SSSR-u, Srbi i Hrvati u Jugoslaviji, Česi i Slovaci u ČSSR, itd.), nego još više trvenja i sukobi, pa i ratovi, između pojedinih komunističkih zemalja (SSSR – Kina, Vijetnam – Kambodža). Zato na tu kartu treba igrati na dugi rok i kad je Jugoslavija u pitanju, kako bi se angažiranjem raznih nacionalističkih tendencija oslabila otpornost komunizma.

Iznimnu važnost u ideološkoj borbi protiv komunizma u Jugoslaviji i drugdje, ima kulturno-ideološka infiltracija putem sredstava masovnih komunikacija (tisak, radio, televizija, film). (...) Misli se, prije svega na utjecaje američkih i općenito zapadnih filmova, tv-emisija, prevodne literature, glazbe, itd. (...).

U ideološkoj borbi protiv komunizma, poticanje potrošačkog mentaliteta, a tu Jugoslavija također predstavlja pogodno tlo, nije bez značaja. Iskustvo pokazuje da je taj mentalitet gotovo nemoguće zaustaviti, kad se jednom pojavi on probija sve teorije komunističkog egalitarizma bolje nego mnoge političke akcije. Zato, u okvirima ekonomske politike prema Jugoslaviji, treba vršiti pažljiv izbor onih mjera koje povećavaju plasman robe što utiču na potrošački mentalitet i tu izbjegavati bilo kakva ograničenja." ("Zbigniew Brzezinski o ...", 1987:4-5).

U tom smislu je i porast vanjskoga duga pojedinih zemalja zemljama Zapada, u kontekstu poticanja potrošačke kulture naprednoga kapitalizma, dugoročno gledano, bio koristan i za američke interese, jer je za vjerovnike predstavljao izuzetno pogodno sredstvo ekonomskog i političkog pritiska na zemlje dužnike. Usto, ugledni američki teoretičar kulture Frederic Jameson smatra da je zabava (film, glazba ...), uz oružje i hranu, najprofitabilniji američki izvozni proizvod te da SAD nameće imperijalizam pod maskom globalizacije ("O američkom ...", 2000:18). Britanski je

premijer Tony Blair, netom nakon 11. rujna, podržavajući američku politiku agresivnog podčinjavanja "neposlušnih zemalja", izjavio da je "započeo povratak časti imperijalizma" (Pilger, 2002:79).

Sve to potvrđuje i Eagletonovo stajalište da su postmodernizam i neki prosvjetljeniji oblici politike identiteta u mnogo čemu povezani, osobito kad je riječ o postmodernoj kulturi u značenju potrošačke kulture naprednog kapitalizma. To potvrđuje i drugu Eagletonovu tezu da se kultura uključila u neke glavne političke (i ratne, op.a.) sukobe i podčinjavanja našeg vremena.

Tu tezu potvrđuju i drugi primjeri. Srpski pisac Filip David, kritizirajući srpske znanstvene i kulturne ustanove i njihove intelektualce koji su uoči i tijekom rata u posljednjem desetljeću prošlog stoljeća na području bivše Jugoslavije stvarali ozračje izopačenog nacionalnog patosa, u *Fragmentima iz mračnih vremena* piše: "Institucije kulture pripremale su rat. Politika je taj rat sprovela" (David, 1994:45; Primorac, 2001:191). Sprovela ga je oslanjajući se na poplavu nacionalnog kiča, militantnog nacionalizma i medija kao strojeva beskrupulozne ratne promidžbe.

Moramo naglasiti da se Jugoslavija, prije svega, raspala zbog svojih unutrašnjih proturječnosti, a ne zbog zavjere američke administracije kao vanjskog neprijatelja. Uostalom, već je ovdje istaknuto da je krajnji cilj SAD-a prema Jugoslaviji bio uklanjanje komunističke vladavine, a ne rušenje Jugoslavije čiju se vanjsku politiku, prema navedenom izlaganju Brzezinskog, nije trebalo mijenjati.

Eagleton opravdano primjećuje da "postmodernizam nije univerzalistički, nego kozmopolitski (...). Globalni je prostor postmodernizma hibridan, dok je prostor univerzalizma unitaran. Univerzalno je pomirljivo s nacionalnim – univerzalna kultura, primjerice, doživljava sebe kao galeriju najizvršnijih izdjelaka nacionalnih kultura, dok kozmopolitska kultura prelazi nacionalne granice s istom izvjesnošću kao što to čini novac i transnacionalne kompanije" (Eagleton, 2002:95).

"Misija Zapada (ili, bolje, bivšega Zapada, budući da je već duže vrijeme izgubio vlastite vrijednosti)" smatra J. Baudrillard, "sastoji se u podčinjavanju svim sredstvima mnogobrojnih kultura. (...) Kultura koja je izgubila svoje vrijednosti jedino se može osvetiti na vrijednostima drugih. (...); usto sve teroriste svode na zajednički nazivnik. Cilj je umanjiti svaki oblik neposlušna, kolonizirati i pripitomiti prostore divljaštva, bilo da je riječ o geografskim prostorima, bilo o mentalnom univerzumu" (Baudrillard, 2003:85).²⁸

"Zvuči paradoksalno, ali je činjenica da SAD", podsjeća Rade Kalanj, "sa svojih 6% svjetskog stanovništva, agresivno polaže pravo na potrošnju 30% energija našeg planeta.

To je činjenica ekonomske moći, ali ona je istodobno sastavnica jednog kulturnog mentaliteta koji opravdava njezinu 'normalnost'. Sastavnica je tog mentaliteta i

²⁸ Moć se, pritom, koristi kao legitimno pravo na nekažnjeno nasilje. Siromašne zemlje bile su, i ostaju, privlačan objekt podčinjavanja i značajan izvor stjecanja bogatstva i zadovoljavanja potreba moćnih i bogatih zemalja. To potvrđuju i dvije vrlo slične teorije: teorija zavisnosti (Andre Gunder Frank et al.) i teorija perifernog kapitalizma (Samir Amin et al.). Osim navedenih teorija koje imaju svoju supstancijalnu vrijednost, postoje i teorije koje, više ili manje, dovode u pitanje ili reinterpretiraju teorijsku paradigmu razvoja i nerazvijenosti. Njih zastupaju Stiglitz, Ziegler, Martinussen.

'kulturni rat' koji se u Americi već desetljećima vodi protiv Arapa i islama. On ima karikirane prizvuke prizemnog rasizma koji sugerira da su svi Arapi i muslimani teroristi i šeici te da cijelo to područje može služiti samo profitu ili ratu" (Kalanj, 2004:55). Širili su se i još uvijek se šire stereotipi, ponajviše u medijima, da su svi Arapi "neka od varijanti Saddama" (Kalanj, 2004:56).²⁹

Kultura, neosporno, može biti sredstvo interkulturalnog komuniciranja kao oblika kooperativne interakcije komunikatora, što podrazumijeva i težnju za čuvanjem identiteta i vlastitih interesa; ali može biti i sredstvo oružanog i implicitnog rata među njima.

U Volji za moć, Nietzsche je s razlogom primijetio: "Ovaj je svijet volja za moć – i ništa osim nje!" (Nietzsche, 1988). Parafrazirajući Nietzschea, možemo reći: Ovaj je svijet trajno opsjednut voljom za podčinjavanjem i dominacijom.

LITERATURA

- Arendt, Hannah, (1996 a): *Totalitarizam*, Zagreb, Politička kultura.
- Arendt, Hannah, (1996): *Eseji o politici*, Zagreb, Antibarbarus.
- Aron, Raymond (1996): *Demokracija i totalitarizam*, Zagreb, Politička kultura.
- Aron, Raymond (2001): *Mir i rat među narodima*, s dosad neobjavljenom uvodnom riječju autora, Zagreb, Golden marketing.
- Baudrillard, Jean (2003): *Power inferno*, Zagreb, Meandar.
- Beck, Ulrich (2004): *Moć protiv moći u doba globalizacije, Nova svjetskopolitička ekonomija*, Zagreb, Školska knjiga.
- "Brojne sličnosti između nekadašnjeg logora na Golom otoku i onog u Guantanamo Bayu" (2004):Vjesnik, 26. kolovoza.
- Brzezinski, Zbigniew (1999): *Velika šahovska ploča, Američki primat i njegovi geostrateški imperativi*, Varaždin, Interland.
- Capra, Fritjof (2004): *Skrivene veze, Znanost o održivosti: objedinjavanje biološke, spoznajne i društvene dimenzije života*, Zagreb, Liberata.
- Clausewitz, von Karl (1997): *O ratu*, Zagreb, Ministarstvo obrane Republike Hrvatske.
- David, Filip (1994): *Fragments iz mračnih vremena*, Beograd, Beogradski krug.
- Duverger, Maurice (2001): *Politička sociologija*, Osijek – Zagreb – Split, Pan liber.

²⁹ "U svojim odnosima prema Srednjem Istoku Sjedinjene su se Države generacijama stavljale na stranu tiranije i nepravde. (...) Sve su washingtonske administracije pripomagale 'susretljive i nepopularne klijente', ignorirale težnje malih naroda da se oslobode od vojne okupacije i subvencionirale njihove neprijatelje. Sjedinjene su države (zajedno s Francuskom, Velikom Britanijom, Kinom, Njemačkom i drugima) poticale neobuzdani militarizam i u tom području prodavale goleme količine naoružanja, potpomažući ekstremizam koji bi bio sposoban da se suprotstavi ekstremizmu Saddama Huseina" (Kalanj, 2004:56).

- Eagleton, Terry (2002): *Ideja kulture*, Zagreb, Naklada Jesenski i Turk.
- Foucault, Michel (1994): *Nadzor i kazna, Rađanje zatvora*, Zagreb, Informator.
- Foucault, Michel (1994a): *Znanje i moć*, Zagreb, Globus.
- Galbraith, John Kenneth (1987)): *Anatomija moći*, Zagreb, Stvarnost.
- Haralambos, Michael; Holborn, Martin (2002): *Sociologija, Teme i perspektive*, Zagreb, Golden marketing.
- Howard, Michael (2002): *Rat u europskoj povijesti*, Zagreb, Srednja Europa.
- Huntington P. Samuel (1998): *Sukob civilizacija i preustroj svjetskog poretka*, Zagreb, Izvori.
- Kalanj, Rade (1994): *Moderno društvo i izazovi razvoja*, Zagreb, Hrvatsko sociološko društvo; Zavod za sociologiju Filozofskog fakulteta.
- Kalanj, Rade (2000): *Ideje i djelovanje, Ogledi o kulturnim promjenama i razvoju*, Zagreb, Hrvatsko sociološko društvo; Zavod za sociologiju Filozofskog fakulteta.
- Kalanj, Rade (2004): *Globalizacija i postmodernost, Ogledi o misliocima globalne kompleksnosti*, Zagreb, Politička kultura.
- Katunarić, Vjeran (2003): *Sporna zajednica, Novije teorije o naciji i nacionalizmu*, Zagreb, Jesenski i Turk; Hrvatsko sociološko društvo.
- Kenedi, Pol (1999): *Uspon i pad velikih sila, Ekonomska promena i ratovanje od 1500. do 2000. godine*, Podgorica, CID; Beograd, JP Službeni list SRJ.
- Mann, Michael (1986): *The Sources of Social Power, Vol. 1: A history of power from the beginning to A.D. 1760.*, Cambridge, Cambridge University Press.
- Mann, Michael (1993): "Nation-States in Europe and Other Continents: Diversifying, Developing, Not Dying." *Deadalus*, Vol. 122, No. 3.
- Mann, Michael (1993a): *The Sources of Social Power, 2*. Cambridge, Cambridge University Press.
- Mils, Rajt (1964): *Elita vlasti*, Beograd, Kultura.
- Mils, Rajt (1966): *Znanje i moć*, Beograd, Vuk Karadžić.
- Neumann, Franz (1992): *Demokratska i autoritarna država*, Zagreb, Naprijed.
- Nietzsche, Friedrich (1988): *Volja za moć, Pokušaj prevrednovanja svih vrijednosti*, Zagreb, Mladost.
- "O američkom novom imperijalizmu" (2000): *Jutarnji list*, 6. srpnja.
- Pilger, John (2002): *Novi vladari svijeta*, Zagreb, Epifanija.
- Plavšak, Kristina (1994): "Evropska identiteta v skupnem avdiovizualnem prostoru", *Teorija in praksa*, XXXI (7-8).
- Politička enciklopedija* (1975): Beograd, "Savremena administracija".
- Primorac, Igor (2001): *Filozofija na djelu, Rasprave i ogledi iz praktične filozofije*, Zagreb, Hrvatsko filozofsko društvo.
- Schlesinger, Philip (1991): *Media, the political order and national identit*, *Media, Culture and Society*, 13 (3).

- Smith, Anthony D. (1990): *Towards a Global Culture?* U: Featherstone, Mike: *Global Culture: Nationalism, Globalization and Modernity*; Theory, Culture and Society, 7 (2-3), London: Sage.
- Sokolović, Džemal (1997): "Memorandum s Harvarda", *Behar* VI (V-VI) br. 30.
- Splichal, Slavko (1992): *Izgubljene utopije?* Ljubljana, Znanstveno in publicistično središče.
- Tocqueville, A. de (1981). *De la démocratie en Amérique*. Pariz: Flammarion.
- Todd, Emmanuel (2004): *Kraj imperija, Ogled o raspadu američkog sustava*, Zagreb, Masmedia.
- Touraine, Alain (1995): *Critique of Modernity*, Oxford UK & Cambridge USA, Blackwell.
- Waltz, Kenneth N. (1998): *Čovjek, država i rat, Teorijska analiza*, Zagreb; Barbat, Institut za međunarodne odnose. Preveo i uredio Damir Grubiša.
- Weaver, Ole; Morten, Kelstrup (1992): *Europe and its nations: political and cultural identities*. Referat na paneuropskoj konferenciji (ECPR Standing Group on International Relations), Heildeberg, rujan 1992.
- Weber, Max (1999): *Vlast i politika*, uredio Vjeran Katunarić, Zagreb; Naklada Jesenski i Turk; Hrvatsko sociološko društvo.
- Weber, Max (2001): *Politika kao poziv*, Zagreb, Naklada Jesenski i Turk.
- Weber, Samuel (2003): Tekst bez naslova u rubrici *Rekli su*, *Vjesnik* 9. kolovoza.
- Wrong H. Dennis (1988): *Power, With a New Preface*, Oxford, Basil Blackwell.
- "Zbigniew Brzezinski o situaciji u Jugoslaviji" (1987): *Omladinska iskra*, br. 43, 15. svibnja.

POWER AND SUBJECTION

Fahrudin Novalić

Summary

The author in the first part of article examines conception of power; and in the second part examines concentration and diffusion of power, relation of power prestige and of war, some forms of the war of cultures, which are part of covert war. Subtle forms, instruments and methods of covert war are complemented or are substituted of cruel forms, instruments and methods of military war. The author defines power as ability of use of power sources on purpose of efficient of will realization in some circumstances, mutually, of complex of forces relations and in spite of resistance others. Power distinguishes oneself as instrument of organizational and institutional of authority, too. Institutional structure of power is the most certain factor of distribution of power sources and of theirs use. Power is not distinguished oneself, only, as fysical compulsion, than and as a successful consent of people, when they do something of one's own free will.

Keywords: authority, covert war, policy, power, subjection, war, war of cultures

